

НАСТРОЄВА ПАЛІТРА ПЕЙЗАЖНОЇ ЛІРИКИ С.ЧЕРКАСЕНКА (ЦИКЛИ „ОСІННІ НАСТРОЇ”, „АКВАРЕЛІ”, „ОСІННЕ”)

Анотація: У статті здійснюється аналіз ліричних циклів С.Черкасенка „Осінні настрої”, „Акварелі”, „Осінне”. У цих зразках пейзажної лірики поета простежується емоційно-настроєва гама, що розкриває „пейзаж душі” ліричного героя. Увага звертається на особливості ліричного сюжету циклів, на реалізацію в них поетики символізму та експресіонізму.

Ключові слова: пейзажна лірика, настроєвість, сугестивність, поетика, образи-символи.

Творчість С.Черкасенка (1876–1940), письменника, педагога, видавця, довгий час залишалася недоступною для шанувальників українського письменства доби модернізму. Різноманітний мистецький доробок автора містить поетичні, прозові збірки, близько сорока драматичних творів, літературно-критичні розвідки, переклади. Тільки у добу незалежності України почали з'являтися друком твори С.Черкасенка, знаходячи свого поцінувача. Тому системне, концептуальне дослідження художнього доробку митця, зокрема його самобутньої поезії, цілком на часі.

У поетичній спадщині С.Черкасенка особливо майстерністю вирізняються зразки пейзажної лірики. О.Мишанич влучно назвав цього автора „блискучим ліриком, поетом української весни й осені”, „співцем весняних ранків і літніх ночей, Зеленого Шуму”, „творцем ніжних акварельних малюнків” [8: 9].

Пейзажна лірика С.Черкасенка – самобутня, оригінальна. Його цикли поезій – „Осінні настрої”, „На весняний мотив”, „Акварелі”, „Мої пейзажі зимові”, „Зелений шум”, „Біла Панна”, „Зелені руна” – створені у руслі української модерністської лірики початку ХХ ст. Названі, зокрема, цикли С.Черкасенка типологічно близькі до таких творів подібної тематики, як цикл „Осінь” Б.Лепкого, триптих „Осокорі” М.Вороного, цикл „Щороку” О.Олеся, збірка М.Філянського „Calendarium”, поезії раннього П.Тичини („Арфами, арфами...”, „Гаї шумлять”, „Світає...” та ін.).

Ліричний доробок С.Черкасенка, зокрема його пейзажна лірика, – малодосліджена проблема у сучасному літературознавстві. Учені активно вивчають драматургію митця (праці Т.Веселовської [1], Т.Жицької [4], О.Олійник [9], В.Школи [12]). Лірика автора стала предметом дослідження О.Мишанича (він автор ґрунтовної передмови до двохтомного видання творів С.Черкасенка), Н.Копиленко [6], Л.Дем'янівської [3], Н.Майбороди [7].

Справедливим є міркування О.Мишанича, що С.Черкасенко у ліриці – „поет туги і замріяності, поет осінніх і весняних настроїв” [8: 18]. На думку вченого, митець „близький до життєдайного світу природи, малое колоритні образи Зеленого Шуму, Золотих пожарів, Білої Панни” [8: 18].

У ліриці С.Черкасенка Л.Дем'янівська помітила „конкретно-почуттєве бачення життя”, в якому „сплітаються радість кохання, трепетне відчуття молодого щастя з картинами пробудження весни, присмерку вечірнього та усміхів зір” [3: 442]. Як зазначає дослідниця, „безпосереднє відчуття життя становить і сум, і плач, крик одчаю й серця муки” [3: 443].

Кольористичну палітру ліричних творів С.Черкасенка простежила Н.Майборода. На її думку, інтимна та пейзажна лірика поета „в основному має справу з зеленим, рожевим, блакитним, білим кольорами” [7: 42]. Білий колір у поезіях автора „здебільшого символізує світло, спокій, радість, красу, ніжність”, „зелений є носієм оптимізму, він передусім пов'язаний із рослинним світом” [7: 42].

Пейзажні малюнки у циклах „Осінні настрої”, „Акварелі”, „Осінне” вирізняються широкою емоційно-настроєвою гамою. Цикл „Осінні настрої” створений у 1913 році. У цей час С.Черкасенко перебуває у Києві, співпрацює з тогочасними періодичними виданнями – газетою „Рада”, журналами „Літературно-науковий вісник” та „Дзвін”. Ліричний сюжет в аналізованому циклі породжений внутрішніми переживаннями автогея. Очевидно, „Осінні настрої” були викликані якоюсь особистою драмою, бо тут яскраве втілення саме „пейзажу душі” зболеної серцем людини.

Шість поезій циклу „Осінні настрої” розгортають мотив зрадженого кохання. Цей мотив увиразнюють метафорично насичені пейзажні замальовки, зокрема у першій, другій та п'ятій поезіях циклу. Мінорним настроєм сповнені рядки вступного вірша „Суму золотого дзвін меланхолійний...”:

*Суму золотого дзвін меланхолійний,
Скорого згасання сон журливомрійний
Співом колисковим
Серце присипляють,
Смутком загадковим
В душу зазирають*[10: 86].

Осінні картини природи змальовуються за допомогою виразної тропки та майстерних фонічних засобів. Автор виявляє у творі синестезійність світосприйняття, представленого в образах „суму золотого”, „меланхолійного дзвону”. Алітерації

звуків „с”, „з”, „р” творять особливе емоційне тло поезії, зітканої зі смутку і печалі. Друга строфа твору змінює цей настрій: з’являються заклики „квітчатися вінками на свято” [10: 86]. Хоч природа скоро і замре в зимовому сні („Подихом вмирання / З півночі повіє, / Саваном мовчання / Білим все покриє...” [10: 86]), але автогерой поезії висловлює віру у те, що осіннє

... золото червоне – надії, не сльози,

В нас будить на сонце, на новеє свято!.. [10: 86].

Закличні інтонації першої поезії йдуть на спад у другому вірші циклу. Цей твір виказує причину переживань ліричного героя:

Осінні шуми,
Осінні згуки...
Снуються думи,
Не думи – круки:
То хижі круки
З кохання-муки
Кричать-глузують! [10: 86].

Емоційно-настроєва палітра поезії базується на переживанні почуття „кохання-муки”, звідси й наявність, на нашу думку, образів експресіоністичного характеру, що розкривають оголені чуття ліричного суб’єкта:

У серці рани,
Не рани – звірі:
То люті звірі
В моїй зневірі
Мене шматують... [10: 87].

Важливим для розуміння ідейного змісту циклу „Осінні настрої” є третя поезія „Чули ви? На лихо й сварку...”. За жанровими особливостями це вірш-пейзаж. У ньому зображене кохання Вітру до берізки – „срібнокорі панянки”. Вітер присягнувся кохати свою обраницю „більш од простору і волі, / більш од льоту й боротьби” (I, с.88). Але берізка віддала своє серце Сонцю:

Недарма ж у золото вбрана:
З сонцем любить вона... [10: 88].

Зражене кохання збурує цілу гаму почуттів у душі Вітра. С.Черкасенко вдало поєднав засоби поетичного синтаксису і звукопису, щоб передати ці емоції:

Вітер вис, вітер в’ється, –
Зняв у парку веремію,
Злинув геть під чорні хмари
В скаргах грізного жалю
І від злості з високості
Впав до парку хижим птахом... [10: 89].

Поезія характеризується ритміко-інтонаційною єдністю, бездоганною фонетичною організацією, що споріднює її із зразками лірики поетів-символістів.

У четвертій поезії, елегійній за тональністю, ліричний герой приходиться до усвідомлення того, що кохання минуло („наш рай загублений нам не розквітне знову...” [10: 89]). Вірш дуже тонко передає діалектику переживань закоханої людини,

котра, попри зневагу і душевний біль, все ще сподівається на взаємність почуттів:

... О, як би я хотів

Зірвать усе й під ноги кинуть без вагання,
Щоб обнажити враз зрадливий мрамур тіла,
В сльозах твоїх красу оганьблену обмити,
А потім... знов до ніг твоїх чоло схилить,
Щоб в радощах нових душа моя згоріла!.. [10: 90].

П’ята поезія циклу „Ніч. Страхіття. Вже давно...” ідейно перегукується із другим та третім віршами. Подібність простежується в емоційно-настроєвій тональності та образному ладі. Автор відтворює картину нічного міста, в якому чуються страхітливі звуки. Це вирує „в екстазі божевілья” зражений Вітер, котрий не знаходить спокою:

В’ється-скаче в дикій грі
І шматує чорні хмари,
Кличе небо до покари
І в безсилім лютім гніві
Плаче-вис в довгій зливі [10: 91].

У названій поезії важливе ідейно-змістове наповнення має образ ночі. Символіка цього образу обширна. В „Енциклопедії символів” ніч трактується у кількох семантичних аспектах: це і „час тіней, привидів, відьм, магів”, страшний звільненням некерованої енергії хаосу; це „час напруженої роботи підсвідомого”, „ночі сумнів, терзань – це час пошуків відповідей на духовні питання” [11: 60, 62].

Саме такі трактування символіки ночі доречні стосовно другої і п’ятої поезій циклу („Осінні шуми...” „Ніч. Страхіття. Вже давно...”). Вночі загострюються переживання ліричного героя, він прагне зрозуміти свій стан, знайти вихід енергії болю. У такому духовному напруженні з’являються образи-видіння нічних примар, страшних кошмарів, лютих звірів, котрі шматують серце, божевільного Вітра, що лютує, в’ється в гніві... На нашу думку, всі ці образи – об’єктивація болю, переживань автогероя циклу.

Підсумкова поезія циклу „Дай руку, зражений мій брате!..” відзначається філософським поглядом на проблеми людського життя. Ліричний герой приходиться до висновку: „Кохання, зрада – все дочасне / в безодні вічності страшній...” [10: 91].

У цілому, ліричний цикл „Осінні настрої” поєднав у собі риси інтимної та пейзажної лірики. Особистісні переживання циклічного суб’єкта розкриваються крізь призму картин осінньої природи. Поетичний контекст циклу визначає емоційно-настроєва палітра, представлена переживаннями суму, смутку, відчаю, болю, а разом з тим і надії, філософського спокою, явленого в усвідомленні дочасності, минулості людських страждань.

Поезії циклу „Акварелі” створені протягом 1919 року. С.Черкасенко скомпонував цикл із п’яти віршів, кожен із яких має самостійну назву: „Пейзаж”, „Змагання”, „Вересень”, „Берези”, „Осінь”. Загальна назва до циклу вказує на спосіб художнього зображення дійсності – за допомогою

засобів малярства. Домінантними у віршах „Аква-релей” стали образи сонця, вітру, осені, берізок, вересня. Поезія „Пейзаж” змальовує картину осіннього згасання природи:

*Краса і смерть... Гаї в пожежах,
У смутках осені блакить,
І ліс в небачених одежах
Гучними барвами горить... [10: 175].*

Насиченою є кольористика вірша, причому автор не просто називає кольори, а творить яскраві художні образи-кольороназви, як-от: „смарагдові отави”, „гаї в пожежах”, „у смутках осені блакить”, „бринить імліста далечінь”, шпилі гір „палають в соняшних загравах”. У цьому розмаїтті осінніх фарб поет спостерігає близький прихід зими, символічним виявом якої у поезії є образ Смерті:

*І мрійний сум, і сон-покору
Довкола осінь розкида:
В красі барвистого убору
Ступає Смерть, як молода... [10: 175].*

Вірш виявляє Черкасенкову майстерність у змалюванні пейзажних картин. Автор – немов справжній художник, з-під пензля якого з’являється ніжна і водночас сповнена смутку й зажури акварельна замальовка осінньої природи.

Алегорична картина боротьби між творчими і руйнівними початками у природі міститься у вірші „Змагання”. Сонце уособлює собою справжній творчий порив, прагнення краси, Вітер – це символ руйнування, деструкції, хаосу. Цю протилежність підреслює антитеза як основний композиційний принцип поезії:

*Сонце в творчих непокоях
Крис злотом дерева,
У нервових у настроях
Вітер золото зрива [10: 175].*

Відмінне трактування образу Вітру спостерігається у ліричному циклі О.Олеся „Щороку”. О.Олесь у названому циклі накладає на образ Вітру семантику „творчого дару митця, його прагнення до художнього самовираження в слові через символізацію світу природи” [2: 61].

С.Черкасенка, очевидно, був знайомий із циклом О.Олеся, завершеним у 1910 році. Інтерпретація образу Вітру у циклі „Аква-релі” із негативним значенням ближча до усталеного трактування цього образу у фольклорі.

Сонце у поезії „Змагання” – не тільки конструктивна, творча сила, це ще й втілення семантики волі:

*Сонце-сонечку! В недолі
Ми сміємся з тої гри:
Не загасять сонця волі
Найзапекліші вітри!.. [10: 176].*

Мотив „сонця-волі” влітається у ліричний сюжет циклу „Аква-релі” і набуває свого розвитку в останній поезії – „Осінь”. У ній на фоні картин осінньої природи утверджується віра поета у свободу рідної землі:

Серце ж палає,

*Душа співає,
Бринять щасливі сльози...
О краю рідний!*

*Твій льот свободний
Не спинять і морози! [10: 178].*

Свіжістю барв, елегійною тональністю вирізняються поезії циклу „Вересень” і „Берези”. У цих віршах створюється настроєві пейзажні малюнки теплих золотистих вересневих днів, білих берізок у чеканні сонячних „огневих поцілунків”. Обидва твори можна віднести до жанру вірша-пейзажу, в якому відтворюються переживання одухотвореної природи. Майстерною знахідкою вважаємо Черкасенків образ Вересня, котрий „журні мотиви / грає тихенько на струнах душі” [10: 176], „злотом червоним на листях заплів, / злотом посипав і трави, і стежку, / пахом осіннім сади напоїв” [10: 176].

Осінні пейзажі стають тлом для вираження переживань ліричного героя у циклі „Осінь”, написаному також у 1919 році. Ключові екзистенційні ситуації, змальовані у цьому циклі, – це сум („Дош. Сльота – надворі й в серці...”), відчай, нудьга („Важкі, як хмари, думи сірі...”), біль („Кругом так хмура, хоч не смійсь”).

Образно-композиційна особливість поезій циклу „Осінь” – побудова фрагментно-асоціативних образних рядів з „осінньою” символікою. Наприклад: „Дош. Сльота – надворі й в серці...” [10: 179], „В душі моїй, як у міжгір’ї, – туман п’їтьми й одчаю” [10: 180]; „у серці сум, як мла осіння, / снує тупі настрої...” [10: 180].

У циклі „Осінь” виявляються елементи поетики символізму. Для символістських творів характерні, за спостереженням О.Камінчук, „неокресленість, нечіткість семантичного наповнення образу, дистанціювання від предметної конкретики, пластичного зображення, ускладнена асоціативність поетичного висловлювання...” [5: 198]. Такі ознаки спостерігаємо передусім у другій та п’ятій поезіях циклу. У вірші „Дош. Сльота – надворі й в серці...” емоційна сфера маркується тривожним настроєм, який сугестується метафоричними образами („серце плаче, серце ниє”, „ніч в зануді вовком виє”, „скиглить сум прибитим псом”). Нечіткість семантичного наповнення образу, його розмитість виявляється у кінцевих рядках твору:

*Хтось незримий, невгомонний,
Тягне, вабить, спокуша,
Щоб розбила спокій сонний
Непокірняя душа! [10: 180].*

На асоціативних зв’язках побудована остання поезія циклу „Остання ніч у вікна зазира...”. Вона виражає стан духовної зневіри ліричного героя:

*І на душі та ж осінь навісна,
Звучать розпачливо її мотиви...
Завмерло все... [10: 181].*

Завершальний акорд циклу виявляє глибину душевної порожнечі людини: „крил нема... немає й сили...” [10: 181]. У поезіях „Осіньного” спостерігаємо майстерне втілення психологічно забарвлених осінніх

пейзажів. Цикл є поєднанням пейзажної та особистісної домінант. Його мотива структура базується на категоріях філософського, екзистенційного плану. Переживання ліричного суб'єкта накладаються на зміни у природі. Паралелізм природних явищ та станів людської психіки – прикметна ознака аналізованого циклу.

Таким чином, ліричні цикли С.Черкасенка „Осінні настрої”, „Акварелі”, „Осіньне” –

оригінальні взірці модерністської лірики. Вони виявляють головні тенденції розвитку української поезії початку ХХ століття: заглиблення в емоційну сферу людини, настроєве нюансування, нахил до асоціативності, сугестивності та символізації, звукова виразність поетичного тексту. Настроєва палітра поезій названих циклів вирізняється багатством і майстерністю форм художнього вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовська Г. Експресіонізм ранньої драматургії Спиридона Черкасенка / Г. Веселовська // Дивослово. – 1997. – № 2. – С. 13-14.
2. Голомб Л. Поетичний образ світу в лірико-філософській поемі Олександра Олеся „Щороку” / Лідія Голомб // Науковий вісник УжНУ. Серія Філологія. – Ужгород, 2009. – Вип. 20. – С.59-63.
3. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко / Л. Дем'янівська // Історія української літератури к.ХІХ – початку ХХ ст. : у 2 кн. / за ред. О.Гнідан. – К., 2006. – Кн. 2.
4. Жицька Т. Спиридон Черкасенко і театр : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства. – К., 1998. – 20 с.
5. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Монографія / Ольга Камінчук. – К., 2009. – 352 с.
6. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С.Черкасенка) / Н. Копиленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 85-87.
7. Майборода Н. Стилістична функція кольорів у ліриці С. Черкасенка / Наталія Майборода // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика. – 2010. – Том VI. – С.41-44. Режим доступу до електронної версії : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdiso/gur/2010/Majboroda%20N.V.pdf
8. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) / Олекса Мишанич // Черкасенко С. Твори : у 2-х т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5-42.
9. Олійник О. Концепція особи у символістській драмі початку ХХ ст. / О.Олійник // Слово і час. – 1993. – № 11.
10. Черкасенко С. Твори : у 2-х т. / Спиридон Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1.
11. Шейнина Е. Енциклопедія символів / Е. Шейнина. – М., Харків, 2003. – 591 с.
12. Школа В. ...Бо серце чисте / Валентина Школа // Дивослово. – 1997. – № 11. – С. 57-58.

Oksana Kűzma

*Stimmungsvielfalt der Landschafts-Lyrik von S. Āerkasenko
(Zyklen "Herbststimmungen", "Aquarellen", "Das Herbstliche")*

Abstract: In diesem Artikel wird eine Analyse von lyrischen Zyklen S. Āerkasenko "Herbststimmungen", "Aquarellen", "Das Herbstliche" vollzogen. In diesen Mustern der Landschafts-Poesie des Dichters kann eine Emotions und Stimmungsvielfalt verfolgt werden, die "seelische Landschaft" des lyrischen Ichs offenbart. Die Aufmerksamkeit wird auf die Besonderheiten des lyrischen Sujets der Zyklen gerichtet und auf die Realisierung in ihnen der Poetik des Symbolismus und des Expressionismus.

Schlűsselwörter: Landschafts-Lyrik, Stimmungshaftigkeit, Suggestibilität, Poetik, Gestalt-Symbole.